

ki so živela na področju jugozahodne Mehike. Jezuiti so si prizadevali, da bi nomadske indijance naselili v stalna naselja, kjer so postavili cerkev, ki je skrbelo za spreobrnjene indijance. Vse to je zaradi prehitane in organizacije zahtevalo spremembo indijanskih navad, uveljavljanje poljedelstva, vzpostavitev organizacije dela in discipline. Spreminjanje dotedanjih navad indijancev ni šlo vedno brez konfliktov in nasilja. Poljedelstvo je prinašalo, poleg preživetja indijancev, misijonu tudi profit. Denar so porabili tako za obleke napol golih indijancev, kot tudi za vzdrževanje in izgradnjo novih cerkva, saj je moral za ta sredstva misijon večinoma poskrbeti sam. Jezuiti so skrbeli tudi za šolstvo in tudi druge dejavnosti, kot npr. naravoslovne raziskave.

Jezuiti so tesno sodelovali s kolonialno državo, ki je misijonarje tudi poklicala. Država je ščitila njihovo delovanje z manjšimi vojaškimi enotami, ki so bile prisotne v mejnih provincah. Gotovo je bilo pokristjanjenje indijancev religiozno hotenje španske kraljevine, vendar so bili misijoni po drugi strani uporabljeni tudi kot instrument vzpostavitve oblasti v okoljih, kjer so se izkazale druge metode osvajanja za neuspešne ali predrage. Kolonialna država ni pričakovala od misijonarjev le, da spreobrnejo indijance, ampak tudi njihovo vključitev pod državno gospostvo kot uporabnih, delovnih podložnikov, ki plačujejo davke. Zaradi številnih hudih kužnih epidemij, ki so ves čas misijonov razsajale med indijanci, pa nikoli ni bilo moč doseči s strani države zaželjene produktivnosti. Tu je bil tudi vir sporov med jezuiti in državo. Jezuiti so se upirali prevelikemu izkoriščanju indijancev in njihovega prisilnemu delu v korist privlačnih posestnikov, ki ga je organizirala država. Uspeli jezuitov pri tem je bil le delen. Tako tudi sodelovanje med jezuiti in državo ni bilo brez nasprotij in sporov. Državi so bili jezuiti sumljivi tudi zaradi prosvetiteljskega delovanja. Dejavnost jezuitov je pripeljala ponekod do vzporedne oblasti cerkve in kralja, posebno v Paragvaju, zaradi česar jim je država očitala separatizem.

Knjiga se osredotoča na doprinos srednjeevropskih misijonarjev pri izgradnji misijonskega sistema v kolonialni Mehiki. Zaradi pomanjkanja španskih jezuitov so pošiljali v misijone tudi jezuite iz drugih provinc, čeprav so imeli Španci do njih veliko nezaupanje. Misijonarji iz Srednje Evrope tvorijo v okviru misijonov dokaj pregledno skupino. Prišli so iz petih provinc, avstrijske, češke, zgornjenemške, zgornje in spodnje renske. Skupaj jih je bilo 89, štirje pa so na poti umrli. Podan je ločen seznam jezuitov iz Srednje Evrope, dejavnih v Mehiki. Podrobno so evidentirani viri za zgodovino jezuitskih misijonov. Za vsakega od dejavnih misijonarjev je naveden čimpopolnejši seznam arhivskega gradiva, pisem, obravnav, poročil in drugih spisov, ki zadevajo določeno osebo.

Med jezuiti v misijonih jih srečamo kar nekaj iz notranjeavstrijskih dežel. Iz naših krajev pa kaže posebno omeniti Marka Antonija Kappusa, pomembnega zoologa, ki je bil rojen leta 1657 v Ljubljani, in Janeza Marijo Ratkaia, ki je bil rojen leta 1647 na Pljuju.

Večina gradiva ni iz srednjeevropskih arhivov, ampak iz Mehike (Archiivo General de la Nacion,

Mexico), Španije (Archiivo General de Indias, Sevilla) in različnih zbirk iz ZDA, v manjši meri pa seveda še iz številnih drugih arhivov, od katerih je potrebno omeniti predvsem Archiivum Romanum Societatis Iesu, Rim. Knjiga je sestavljena iz kratke zgodovine jezuitskih misijonov v Mehiki, kratke biografije posameznih jezuitov, ki so delovali v misijonih, ter zelo podroben seznam arhivskega gradiva.

Naslovi poglavij so: K identiteti srednjeevropskih jezuitov. Pot v Mehiko. Življenje v misijonih. Razmerje srednjeevropceev do Špancev. Izgon jezuitov. Najobsežnejši del knjige sestavlja poglavje: Jezuiti iz Srednje Evrope v kolonialni Mehiki, bio-bibliografski seznam. Dodatki: Seznam jezuitov, ki se jih napačno povezuje z Mehiko. Karakterizacija jezuitov po katalogih Mehške province. Srednjeevropski člani jezuitske ekspedicije v Mehiki. Klimatske razmere v misijonih.

Delo je opremljeno z imenskim in krajevnim indeksom.

Matevž Košir

Tamara Griesser- Pečar, France M. Dolinar, Rožmanov proces, Ljubljana, Družina 1996, 317 strani

Oktober 1996 je založba Družina v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije izdala knjigo dr. Tamare Griesser Pečar in dr. Franceta Martina Dolinarja¹ Rožmanov proces. Sestavljena je iz dveh zgodovinskih ekspertiz, ki ju je naročil generalni državni tožilec Republike Slovenije zaradi obnove kazenskega postopka proti tedanjemu ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu,² ki ga je vojaško sodišče IV. jugoslovanske armade v odsotnosti obsodilo "na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 18 let, izgubo političnih in državljskih pravic za dobo 10 let po izdržani kazni ter zaplembo celotne imovine".³ Vrhovno sodišče FLRJ v Beogradu je na pritožbo Rožmanovega branileca 30. avgusta 1946 sodbo v celoti potrdilo in ga dodatno obsodilo še na izgubo državljanstva, izgubo političnih in državljskih pravic pa je znižalo na 5 let.

Knjiga je vzbudila v slovenski javnosti veliko pozornost. To je povsem razumljivo, saj je, kakor je v

¹ Razprava dr. Dolinarja je objavljena tudi v Zgodovinskem časopisu 51/1996, št. 1, 2 in 3.

² 29. decembra je generalni državni tožilec Republike Slovenije dr. Anton Duhnič vložil zahtevo za obnovitev postopka pri Okrožnem sodišču v Ljubljani, ki ju je senat tega sodišča 25. septembra 1996 zavrnil. Generalni državni tožilec se je 3. januarja 1997 proti temu sklepu pritožil. O pritožbi ni odločalo višje ljubljansko sodišče.

³ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, Proces Rožman 80/6. Citirani pri Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar: Rožmanov proces, Ljubljana 1996, str. 195 (natislej: Rožmanov proces)

spremi besedi napisal dr. Alojzij Šuštar, "medvojno zadržanje ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana še danes sporno".⁴

Obe razpravi sta nastali samostojno, v veliki meri na podlagi istih virov in literature, a se v marsičem razlikujeta.⁵ Dr. Griesser Pečarjeva, ki je napisala prvih 190 od 317 strani celotne publikacije, je svoje delo razdelila na 14 poglavij, v katerih skuša čimbolj slediti točkam obtožnice. Avtor druge razprave pa je ločil uvod od osrednjega dela, ki v osmih poglavjih obravnava štiri večje vsebinske sklope; Rožmanovo politično prepričanje pred okupacijo, njegovo delovanje v času italijanske in nemške okupacije, odnos OF in vodstva KPS do škofa.

Na začetku sta oba avtorja navedla kratek Rožmanov življenjepis, s tem da je dr. Dolinar namenil več pozornosti škofovi osebnosti, predvsem pa načinu njegovega pastoralnega dela. Predstavil ga je kot človeka, "ki je znal z govorjeno besedo pritegniti ljudi in omečiti njihova srea",⁶ hkrati pa naj bi bil tudi "presenetljivo sprejemljiv za pobude svoje okolice", človek, ki se težko odloča, ki vedno išče potrditev za pravilnost svoje odločitve, zaradi česar "se je tako rekoč po črki držal nauka papeževih okrožnic".⁷ Z razliko od njegovega predhodnika škofa Jegliča ni zagovarjal aktivnega političnega udejstvovanja duhovnikov, ker je menil, da lahko le "prepričan in globoko veren katoliški laik zastopa verske in moralne norme ter interese Cerkve v političnem in strankarskem življenju".⁸ Medtem ko si je avtorica prve razprave prizadevala za presojo procesa predvsem na pravni osnovi, saj v prvih treh poglavjih govori le o ciljih procesa, neodvisnosti oz. odvisnosti sodstva, presojanju dokazov, razlikovanju vrst kolaboracij na podlagi domače in tuje literature, značilnosti zakonskih predpisov v socialistični jugoslovanski državi, zakonitosti oz. legalnosti stare in nove jugoslovanske vlade v obdobju med 2. svetovno vojno, pa avtor druge razprave ta vprašanja v uvodnem poglavju sicer nakaže, vendar skuša osvetliti dogodke bolj iz zgodovinskega vidika.

V nadaljevanju oba pisca, večkrat v drugačnem zaporedju in z različno oblikovanimi naslovi, obravnava Rožmanovo sodelovanje z meščanskimi strankami v predvojnem obdobju in njihove priprave na okupacijo, razčlenjivata škofov odnos do italijanskih in nemških oblasti, njegov obisk pri visokem komisarju Grazioliju ob koncu aprila 1941, vprašljivost vdanostne izjave Mussoliniju,⁹ sestanke meščanskih političnih strank v nadškofijskem dvorcu v letu 1942 in Rožmanovo vlogo na njih, spomenico z dne 12. 9. 1942, navajata številna Rožmanova posredovanja za izseljence, internirance, zapornike, talce, preganjane

duhovnike,¹⁰ predstavila njegov odnos do komunizma in OF, stike z Vatikanom, povezave z akademskim klubom Straža, škofovo zadržanje do oboroženih enot, ki so se borile proti OF (vaške straže, slovensko domobranstvo itd.), odnos do vojaških kuratov, udeležbo pri obeh domobranskih prisegah¹¹ in njegovo vlogo v Narodnem odboru v zadnjih dneh vojne na slovenskih tleh. V zadnjih poglavjih pa sta namenila pozornost različnim temam. Medtem ko je dr. Dolinar namenil odhodu škofa iz domovine 5. maja 1945 le eno stran, pa dr. Griesser Pečarjeva Rožmanovo bivanje v Avstriji od 5. maja 1945 do 4. marca 1948, ko je odšel v Švico, predstavi v samostojnem poglavju z naslovom Politika zahodnih zaveznikov in škof Rožman. Več pozornosti pa je dr. Dolinar namenil odnosu OF oz. vodstva KPS do Rožmana,¹² ki mu je posvetil obsežno sedmo oz. predzadnje poglavje, ki ga je razdelil na štiri dele: Pisma in opozorila OF škofu Rožmanu, Pisma Metoda Mikuža škofu Rožmanu, Pismo Edvarda Kocbeka škofu Rožmanu, Cankarjevo pismo škofu Rožmanu, Rožmanov odgovor Borisu Kidriču, Dubovniki in Osvobodilna fronta.

Njune ugotovitve niso povsem enake. V uvodnih poglavjih sta sicer oba avtorja izrazila skupno stališče, da sodni organi sploh niso želeli ugotavljati konkretne krivde obtoženega, marveč naj bi bili hoteli doseči le moralno obsodbo tako Rožmana kot posameznika, kakor tudi cerkve kot ustanove. Čeprav je sodišče razpolagalo z obsežno dokumentacijo, pa naj bi bilo uporabilo le za škofa obremenilno gradivo.¹³ Poleg tega je sojenje spremljala močna medijska propaganda, ki naj bi bila vzpodbujala nenaklonjenost javnosti do obtoženih. Zavajajoče naj bi bilo tudi dejstvo, da so Rožmanu sodili skupaj s predstavnikom okupacijskih oblasti in visokim SS funkcionarjem Erwinom Rösenerjem, s poveljnikoma slovenskega domobranstva Leonom Rupnikom in Milkom Vizjakom, z upravnikom ljubljanske policije dr. Lovrom Hacinou in ministrom jugoslovanske vlade v begunstvu dr. Milom Kreckom. Vse to naj bi dajalo procesu proti Rožmanu značaj političnega montiranega procesa. Tudi škofov antikomunizem po mnenju obeh avtorjev ni problematičen, saj naj bi se bil ravnal povsem v skladu z okrožnico Pija XI, "Divini Redemptoris" z dne 18. marca 1937,¹⁴ v kateri je papež razglasil, da "je komunizem že v svojem bistvu zmota in nihče, ki

⁴ Rožmanov proces, str. 9.

⁵ Seznam virov in literature se nahaja ob koncu razprave tr. Griesser Pečarjeva (str. 183-189).

⁶ Rožmanov proces, str. 201.

⁷ Rožmanov proces, str. 202.

⁸ Rožmanov proces, str. 201-202.

⁹ Sodišče je pu mnenju obeh avtorjev upištevali potrjeni tekst te izjave. Ta naj bi bila prvotno namenjena Grazioliju, ki pa naj bi jo priredil in prenaslavljal v vladniški izjavi Duceju.

¹⁰ Predvsem pri italijanskih okupacijskih oblasteh, saj naj bi imel pri nemških bistveno manj uspeha.

¹¹ 20. aprila 1944, na Hitlerjev rojstni dan, in 30. januarja 1945, ob 12. obletnici Hitlerjevega prevzema oblasti.

¹² Dr. Tamara Griesser Pečar je podrobneje razložila le Rožmanov odnos do Osvobodilne fronte (str. 83-102).

¹³ Kot dokaz za to trditve sta bila navedla pisemni izjavi Ivanke Tumačič, ki ju je dr. Dolinar objavil v četni. Matji narodnega benija Tumačiča je namreč izjavila, da je škof Rožman večkrat posredoval za njenega sina, pa tudi za druge zaprte komuniste, tako v času pred 2. svetovno vojno kot med njo.

¹⁴ Nibeilen tkl obeh avtorjev ne obravnava Rožmanovega odnosa do okrožnice Mil Brennenfer Surge (Z globuko zaskrbljenosti), ki je izšla že 4 dni prej, 14. marca 1937, v kateri je papež "obsojil skrajnosti nacistične diktature" (Zgodovina krščanstva, str. 593).

bi rad rešil krščansko omiko, ne more sodelovati z njim ne tako ne drugače".¹⁵ Poleg tega naj bi dobival tudi nevladna poročila in stanju v Sovjetski zvezi. Zato se je kljub temu, da je "okupatorje zavračal in zaničeval, predvsem nemške", odločil izbrati nevarnost, ki je bila po njegovem mnenju za slovenski narod manjša: "Rožman je smatral, da je okupacija časovno omejena. Stalno se je zavedal, da bo komunizem nevaren tudi po njej. Dolgoročno ga je smatral za najbolj nevarnega. Verjetno je, v primerjavi z njim, omejeno sprejemanje italijanske okupacije - najbrž pa ne nemške - smatral za manjše zlo."¹⁶

Tudi škofovo občevanje z okupacijskimi oblastmi, še zlasti italijanskimi, po njunem mnenju ni vprašljivo. Škof naj bi namreč le na tak način lahko pomagal svojim rojakom v zaporih in internaciji, takoj po okupaciji pa je moral poskrbeti za pregnane duhovnike z Gorenjske in Štajerske, ki so se pred Nemci zatekli v Ljubljansko pokrajino, "reševati pereč gospodarski položaj, saj je škofija ostala brez dohodkov za vzdrževanje Škofovih zavodov, semenišča in brez sredstev za pomoč beguncem", pa tudi povezava z Vatikanom brez dovoljenja okupacijskih oblasti ni bila možna.¹⁷

Tamara Griesser Pečar meni, da Rožmanovo sodelovanje z okupatorjem ustreza merilom t. i. "taktične kolaboracije" v smislu obrazložitve Wernerja Ringsa, kakor jo je podal v delu "Leben mit dem Feind" (Življenje s sovražnikom): "Spustim se v to, da z okupatorsko oblastjo sodelujem, čeprav sem nasprotnik nacionalsocializma in Hitlerjevega rajha. Moja kolaboracija lahko služi različnim ciljem: zloniti tujo oblast, da bi bili spet svobodni; kolikor je mogoče preprečevati množične umore neololžnih; uresničevanje političnih iliej, ki preprečujejo nacionalsocialistično vladavino. Kakorkoli že, moja kolaboracija je krinka mojega odpora, tlej boja."¹⁸ Veniar pa tega odpora ne bi smeli razumeti v političnem smislu, ampak "kot pogost odpor proti nečloveškemu ravnanju s prebivalstvom". Tako sodelovanje naj bi bilo po avtoričinem mnenju "pravno in moralno sporno ali celo nizkotno samo s stališča komunističnih interesov".¹⁹ Vprašljivo se ji zdi le dejstvo, "da škof - kolikor je avtorica lahko ugotovila - nikoli ni javno ožigosal prisotnosti okupatorja kot take. Ni se spuščal v politično vprašanje, da je tu fašistična zločinska agresorska vlada v Rimu napadla drug narod. Do okupatorjev se je nasprotno obnašal, kot da bi bila ta okupatorska oblast sposobna v bistvu ohraniti mir in mir v zadovoljstvo državljanov, kar pa je propadlo zaradi različnih pretiranih italijanskih ukrepov". Vendar v nadaljevanju teksta pravi, da "vse to lahko razumemo zaradi prizadevanja, značilnega za taktično kolaboracijo: v praktični vsakdanjosti hoče lajšati trpljenje in prebivalstvu krepiti voljo do življenja.

Poleg tega je Rožman menil, da sta tako fašistična vlada v Rimu kot tudi nacionalsocialistična v Berlinu prehodna pojava. Pogosto je omenil, da bosta v doglednem času premagani. Do takrat pa naj bi prebivalstvo preživelo čimbolj nedotaknjeno. V tem smislu se je v odnosu do okupatorja postavil na stališče: "Dajte cesarju, kar je cesarjevega in bogu kar je božjega".²⁰

Več pomislekov pa ima avtor druge študije. Tudi on meni, da je bilo neke vrste sodelovanje škofa z okupacijskimi oblastmi nujno, in poudarja, da so bili tovrstni medsebojni stiki "del diplomatske igre", v kateri je vsaka stran "hotela zase iztržiti čim več". Vendar pa se sprašuje, če se je škof zavedal "nevarnosti takšne igre", pa tudi tega, "do katere mere mu dolobčila mednarodnega prava dovoljujejo sodelovanje z okupacijskimi oblastniki, da življenje na zasedenem ozemlju v danih pogojih kolikor toliko normalno poteka".²¹ Še manj razjasnen se mu zdi škofov odnos do oboroženega boja domobrancev in njihovih predhodnikov v okviru vojaških enot italijanske in nemške vojske, ki so se borile proti partizanskemu gibanju, z razlogom, da je bilo le-to popolnoma v rokah komunistične partije: "Z izbruhom revolucije so se odnosi med Komunistično partijo in Cerkvijo v Sloveniji še bolj zanestrili in šli v smer, ki je škof Rožman v svojem pastoralnem programu leta 1940 ni predvideval in nanjo ni bil pripravljen. Revolucijo na Slovenskem so izzvali poboji uglednih osebnosti katoliškega tabora na Slovenskem. Smer, za katero se je med vojno odločil del slovenskih katoličanov, pa je bila na nek način posledica predvojne delitve duhov v katoliškem taboru. Ta delitev duhov je dobila svojstven izraz v potencirani aktivnosti katoličanov navzven v obrambo vere in Cerkve. Vsaj del te aktivnosti pa ni bil zakoreninjen v temeljnih vrednotah krščanstva..."²² Dr. Dolinar sicer meni, da je "oborožen upor proti oboroženi revoluciji z vidika mednarodnega prava nedvomno legitimna pravica ogroženega, ki ima pravico zavarnovati svoje življenje in svojo posest".²³ Vendar pa pravi tudi: "V času, ko se je celotna Evropa združila v boju proti fašističnemu in nacističnemu nasilju, je seveda pravno in moralno vprašljivo kot 'manjše zlo' sprejeti orožje od okupatorja in se na njegovi strani boriti proti komunizmu. S tem so dejansko domobranci v očeh protinacistične evropske in ameriške koalicije podaljševali in do neke mere krepili moč nacističnega vojaškega stroja. To dejstvo je postalo usodno za oceno domobranskega gibanja na Slovenskem v očeh zahodnih zaveznikov,

²⁰ Rožmanov proces, str. 47.

Zanimivo bi bilo vedeti, kaj je Vatikan menil o umestnosti uporabe tega gesla v takratni situaciji, saj Dr. Griesser Pečar jeva na str. 152 navaja sledeče besede iz nekega Hitlerjevega ukaza: "Ko je Vatikan nemški vladi sporočil, da za čas vojne ne more priznati nobenih političnih ozemeljskih sprememb, se je avtomatično postavil zunaj vseh uradnih zvez s področji, ki su bila 1939 priključena ali zasedena."

²¹ Rožmanov proces, str. 211.

²² Rožmanov proces, str. 202-203.

²³ Rožmanov proces, str. 288.

¹⁵ Citirano po: Zgodovina krščanstva, DZS, Ljubljana 1992, str. 599-601.

¹⁶ Rožmanov proces, str. 34.

¹⁷ Rožmanov proces, str. 210-211.

¹⁸ Rožmanov proces, str. 33.

¹⁹ Rožmanov proces, str. 35.

ko so po domobranski prisegi, 20. aprila 1944, domobranci dokončno odpisali kot svoje možne zaveznike.²⁴ Zato je še posebej vprašljiva škofova prisotnost ob domobranskih prisegah na ljubljanskem stadionu, čeprav je maševal le ob prvi prisegi. "Še bolj nerazumljivo" se zdi dr. Dolinarju "škofovo ravnanje ob drugi zaprisegi domobrancev, 30. januarja 1945. Ob tej priliki je maševanje odklonil, po izjavi Rösenerja, zaradi bolezni. Udeležil pa se je slavnostnega mimohoda domobranskih čet pred uršulinsko cerkvijo na Kongresnem trgu. Škofov zagovor, češ da je prišel, 'da bi videl domobrance', ni prepričljiv. Če je bil bolan za mašo, bi lahko ostal 'bolan' tudi za 'parado'.²⁵ Poleg tega naj bi "škofova navzočnost pri mimohodu domobranskih čet pred najvišjimi nemškimi oficirji dala povod za mnoge špekulacije". Izrazil naj bi jo bil tudi general Rösener, saj "je na zaslišanju izjavil, da je škof Rožman na 'parado' prišel 'z izrecnim namenom, da ga slovenski narod vidi in da pokaže, da soglašja z nemško politiko".²⁶ Dr. Dolinar poudari tudi dejstvo, da domobranci, ne glede na to, kakšne namene so imeli, "niso mogli biti slovenska vojska".

Slovensko domobranstvo je bilo namreč oblikovano kot pomožna policijska enota pod vrhovnim poveljstvom generala Rösenerja, ki je moral osebno odobriti "vsako akcijo" in "vsako spremembo v sestavi". Že 20. oktobra 1943 je Rösener kljub protestom slovenskih častnikov ukinitel Glavni inšpektorat slovenskega domobranstva in ga nadomestil z Organizacijskim štabom, "ki ni bil več samostojno poveljstvo, ampak organ, ki je po navodilih nemškega okupatorja organiziral domobranstvo in skrbel za izvajanje posameznih nalog".²⁷ Te odvisnosti domobrancev od nemškega okupatorja naj bi se bil zavedal tudi škof Rožman, saj "se je po lastni izjavi dal natančno poučiti o vsebini prisege." Ta pa naj bi bila jasno odražala "pravno in dejansko odvisnost" domobrancev, in sicer ne glede na to, "ali so prisegli Hitlerju ali ne, ali so prisegli 's figo v žepu' ali ne".²⁸

Posebno vprašanje predstavlja Rožmanov odnos do vojaških koratov. Nekoliko presenetljiva je vsebina škofove spomenice poveljniku slovenskega domobranstva z dne 8. januarja 1944. Dr. Griesser Pečarjeva je navedla le izsek,²⁹ dr. Dolinar pa je dokument objavil v celoti,³⁰ ker po njegovem mnenju "odseva razhajanja glede organizacije domobranstva v samem vodstvu in ker na nek način tudi pogojuje škofove odločitve glede domobrancev vse do konca vojne".³¹ Najpomembnejši del se glasi: "Domobranstvo je vojška prostovoljcev, ki so se prijavili predvsem iz idejnih nagibov za borbo proti komunistični revoluciji. Če te ideje, ki so pač tudi versko-nravnega značaja, obledijo, nujno začne upadati borbenost in

navdosenje, ki je pri prostovoljcih bistvenega pomena, s tem pa se zrahlja tudi disciplina. Zaradi tega je treba najno vzdrževati idejne nagibe nepretrgoma v prvotni moči in jasnosti, kar je predvsem delo kuratov".³² Vprašanje škofovega odnosa do domobrancev je verjetno nasploh najbolj sporno. Dr. Dolinar pravi, da je bil glede domobrancev škof Rožman "očitno v budi zadregi. Na eni strani je odobral njihov oborožen boj proti komunistom, na drugi strani pa ga je nenehno preganjalo vprašanje, če delajo prav".³³ Ob koncu knjige pa tudi napiše, da je škof "do smrti iskal odgovor na vprašanje, ali je on osebno in ali je katoliška stran med drugo svetovno ravnala prav". Čeprav je ob koncu svojega zagovora v nemškem jeziku, ki ga je napisal potem, ko je iz sredstev javnega obveščanja izvedel o obtožbi, zapisal, "da bi tudi v drugo vse to več ali manj enako storil",³⁴ pa kasneje očitno v pravilnost svojega ravnanja ni bil več tako prepričan. Morda je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da mu "papež Pij XII. takoj po vojni ni omogočil osebnega srečanja z njim, v katerem bi mu lahko pojasnil svoje poglede in svoja stališča ter navedel razloge, zakaj je zapustil svojo škofijo".³⁵

Oba avtorja se strinjata, da bo na več vprašanj mogoče odgovoriti šele takrat, ko bodo dostopni Vatikanski arhivi (raziskovalec je danes na voljo le gradivo do leta 1922), vsi t.i. emigrantski arhivi (npr. arhiv dr. Milhe Kreka) ali če bodo najdeni dokumenti Gestapa, ki jih zgodovinarji še vedno zamažujejo.

Knjiga je sicer nastala kot strokovna ekspertiza, ki naj bi ugotovila opravičenost oz. neopravičenost obtožb proti ljubljanskemu škofu, vendar pa je v mnogočem presegla okvir, ki bi ga narekovalo zgolj proučevanje Rožmanove dejavnosti v vojnem času. Seznanila nas namreč ni le z medvojnimi dogajanjem na slovenskih tleh, saj je posegla še v obdobje poznih tridesetih let, polno napetosti in slutenj bližajoče se vojne, osvetlila pa je tudi čas po končani 2. svetovni vojni, ki so ga v precejšnji meri zaznamovali prav tovrstni sodni procesi. Vendar pa se odgovor na marsikatero vprašanje še vedno skriva v mraku dvomov in negotovosti. Kako je natančno potekalo delovanje slovenskih meščanskih strank v medvojnem času in kakšni so bili nameni njihovih predstavnikov? Ali je bilo res tako majhno število duhovnikov, ki so kakorkoli podpirali OF? Kakšni razlogi so vodili zahodne sile, ko so se odločale o izročanju tistih oseb, ki jih je jugoslovanska vlada proglasila za vojne zločince? Kaj bi pokazala pravna študija na osnovi mednarodnega prava in v primerjavi s tovrstnimi procesi v drugih državah? In še bi lahko naštevali.

Mateja Jeraj

24 Rožmanov proces, str. 288.

25 Rožmanov proces, str. 292.

26 Rožmanov proces, str. 292.

27 Rožmanov proces, str. 288.

28 Rožmanov proces, str. 289.

29 Rožmanov proces, str. 106.

30 Rožmanov proces, str. 276-278.

31 Rožmanov proces, str. 276.

32 Rožmanov proces, str. 106 in 277. Tekst je v obeh primerih enako podčrtan.

33 Rožmanov proces, str. 289.

34 Rožmanov proces, str. 102.

35 Rožmanov proces, str. 317.